

LORETA JAKONYTĖ

Socialumo koordinatės

Marijus Šidlauskas, *Orfėjas mokėjo lietuviškai*, Vilnius: Homo liber, 2006, 224 p., ISBN 9955-449-93-4

1990 m. Marijus Šidlauskas konstatavo, jog meno sociologija Lietuvoje „merdėja“. Praėjus penkiolikai metų, jis turi įgijęs ne tik temperamentingo kritiko, išvalgaus literatūrologo, kvalifikuoto vertėjo reputaciją, bet ir pagrindinio šiandienos Lietuvos literatūros sociologo vardą. Naujoji Šidlausko knyga *Orfėjas mokėjo lietuviškai* (2006, Valdemaro Kukulo inicijuotuoje serijoje *Ižvalgos*) leidėjų irgi anotuojama kaip „pirmiausia skirta literatūros sociologijos tyrinėjimams“.

Knygą sudaro 27 tekstai, rašyti 1983–2005 m. Nors Šidlauskas yra kone sentenciškai pasišaipęs, kad rinktinės – tai patentuoti vidutinybės antkapiai (p. 159), skaitytojui šis žanras labai informatyvus: į vieną vietą sutelkti tekstai leidžia pamatyti autoriaus tyrimų akiratį, dominančias temas ir analizės rakursus, mėgstamus objektus ir teorines simpatijas, dažniausias publikavimosi vietas. Į *Orfėją...* atrinkti probleminiai literatūrologiniai straipsniai, analitinės naujausios literatūros apžvalgos, atskirų knygų recenzijos (leidinyje sudarančios kiekybinę daugumą), spausdinti akademinuose bei platesnio adresato leidiniuose (*Darbai ir dienos*, *Sietynas*, *Veidai*, *Literatūra ir menas*, *Pergalė/Metai*, *Nemunas*, *Poezijos pavasaris* ir kt.). Tyrėjo akis aprėpia įspūdingai plačiai: XIX ir XX amžių pabaigos, poezija ir proza, lietuvių ir užsienio rašytojai, literatūrologinės studijos. Atidžiai skaityti, kai kurie po keliskart recenzuoti ar dažnokai cituoti – Vytautas P. Bložė, Jonas Strielkūnas, Stasys Jonauskas, Jonas Juškaitis, Kornelijus Platelis, Gintaras Grajauskas, Rolandas Rastauskas, Reineris Maria Rilke, Czesławas Miłoszas. Imtasi vertinti sudėtingus mokslo veikalus, verčiančius „žavėtis ir gūžtis, stubti ir irzti, stiebtis ir klupti“ (p. 192) (kiek pojūčių, rodančių itin gyvą analitiko santykį!) – tekstai apie Donato Saukos, Artūro Tereškino monografijas. Leistasi į teorinius svarstymus apie meno socialumą ir sociologiją, kanono bylą (minimas Émile’is Durkheimas, Vytautas Kavolis, Hansas Robertas Jaussas, Slavojus Žižekas, Stanley Fishas, Theodoras Adorno, Dominique’as

Mangueneau ir kt.). Straipsniuose atsirandantys palyginimai ar aliuzijos siekia dar toliau ir įvairiau, pavyzdžiui, antiką, egiptiečių mitologiją. Kultūros istorijos išmanymas leidžia Šidlauskui dažnai pasinaudoti jo mėgstama literatūrologine technika: taikliai švystelti jungtį tarp, atrodytų, skirtingų reiškinių ar laikotarpių ir taip nagrinėjamą objektą pasukti netikėtu kampu, rasti vietą kokioje nors tradicijoje ar paprovokuoti istoriškai. Pavyzdžiui, rašydamas apie „kalėjimo mokyklą“ šiandienos literatūroje (prozininkus Edviną Kalėdą, Algį Pelenį, Saulių Stomą), Šidlauskas kaip jos *motto* staiga mesteli Prano Vaičiaičio citatą „Sveiks drūts, kalėjime baisingas!“.

Rinktinė leidžia pamatyti Šidlausko darbų raktažodžius: literatūros sociologija, socialumas, vertybės, estetika, vertikalė, egzistencija, ontologija, transcendentija, prieššrovinis (variacija – priešvėjinis ar keterą atstatantis). Tarp raktažodžių – ir postmodernizmas, vertinamas bekompromisiškai neigiamai. Mokslininkas postmodernizmą smarkiai kritikuoja, vietomis emociškai paburnoja ar net pakeikšvoja už kultūrinį paviršutiniškumą, lengvabūdiškumą, reliatyvizmą, vertybinį pakrikimą, atsisakymą hierarchizuoti, netvarką, manipuliavimą, pragmatizmą (pvz., „postmodernizmui būdingas tekstas rašytojo talentui palaigyti ir skaitymo malonumams dauginti“; p. 205). Tokia nemeilė išsprūsta (o gal tikslingai vis pakartojama) įvairiausiomis progomis, išduodama, kokią numanomą įtampą šiam kritikui kelia postmodernizmas. Viena vertus, toks kategoriškumas kelia skaitančiojo įtarumą dėl siaurokos ar vienpusiškos postmodernizmo sampratos, jam diskutuotinai primetamos atsakomybės už visas nūdienos kultūros kliautis. Kita vertus, paliudija kertinę šio tyrėjo nuostatą – kiekvieną nagrinėjamą objektą perfiltruoti per savo paties pažiūras ir patirtis, profesinį interesą paversti asmenine „sope“, „globalinius ir nacionalinius kultūros rūpesčius suldyti su savąja intelektualine biografija“ (p. 193) ir juos viešinti be baimės prasilenkti su vyraujančia opinija.

Nepaisant to, kad *Orfėjaus...* tekstai atsirado per ilgą dviejų dešimtmečių laikotarpį (per kurį spėjo pasikeisti kultūrinio ir politinio „ūkio“ sanklodos bei literatūrologinės mados), skaitymo aspektai, vertinimai, sąvokynas neturi anachronistinio kvapo. Pavyzdžiui, 1989-ųjų recenzija Donato Saukos knygai *Žemaitės stebuklas* tebėra aktuali Saukos literatūrologijos principų analizė. Šio ir kitų tekstų ilgaamžiškumo priežastis – kruopšti analizė, įtikinantys argumentai, originalios išvados, taip pat – išėjimas į plačius kultūrinius kontekstus, bendresnes temas, komentarai apie literatūros istoriją ir dabartį, nuolatinis priešinimasis

vertinimų inercijai. Antai prieš dešimtmetį rašyta recenzija apie Rilke's *Poeziją* ne tik išsamiai aptaria kūrybos bruožus, bet ir pasiginčija su nusistovėjusia jo kūrybos interpretacija bei turi itin vertingą pasąžą apie Rilke's recepciją Lietuvos literatūroje. Tekstų amžių ryškiau žymi pasikeitusios literatūrinio gyvenimo detalės, pavyzdžiui, akivaizdu, jog pasakymas esą Stasys Jonauskas nelaužo rankų, kad jo poezijos knygos tiražas „tik 2500 egzempliorių“ (p. 149), nebėra šių dienų realija (dabar poetai ir dėl dvigubai mažesnio tiražo rankų nebegražo). Kita vertus, ankstyvieji tekstai nepasenę, tačiau naujieji pakitę, todėl knygoje juos chronologiškai sumaišius, nuosekliai skaitančiajam kartais keistokai kaitaliojasi tekstų pasakotojo balso moduliacijos.

Turiningoje rinktinėje esama daug lietuvių literatūros tyrimams reikšmingų dalykų, kuriuos būtų verta aptarti. Pavyzdžiui, recenzijos žanro tradiciją, idėmaus skaitymo principus, įgudusį ir kūrybišką „meninio vaizdo“, idėjos, poetikos atskleidimą, argumentavimo logiką. Taip pat įtaigią autorinę mokslakalbę, prisodrintą išieškotų žodžių ir šmaikščios ironijos (pavyzdžiui, „Sąlygiškumai ir antri planai nebeveikia, nes pernelyg kliba pirmas planas“; p. 95. Straipsnis „Pavasario prozaizmai“, papešiojantis ir poetus–„eurorašius“, beveik visas skamba kaip smagi literatūrologinė satyra). Tačiau *Orfėjas mokėjo lietuviškai* jau turi savo viešos recepcijos istoriją, pradedant Kukulo straipsniu „Marijaus mąstymo horizontai“ pačioje knygoje ir tęsiant Sigitos Kondratienės, Elenos Baliutytės, Jūratės Sprindytės recenzijomis¹, kuriose jau išgvildenta nemaža Šidlausko rinktinės ypatumų, įvertinti konkrečių poetų kūrybos perskaitymai. Todėl šiuokart norisi labiau žvilgtelti į Šidlausko literatūros socialumo traktuotę ir tyrimus, juoba jo, kaip pagrindinio šiandienos Lietuvos literatūros sociologo, knyga reprezentuoja šią tyrimų sritį, jos interesus, dabartinę būklę.

Šidlausko dėmesys literatūros socialumui (tiek tekstų, tiek kultūrinio gyvenimo) matyti jau 9-ojo dešimtmečio viduryje rašytuose tekstuose, pavyzdžiui, užuomina apie Bložės „socialinio rezonanso komplikacijas“ (p. 110). Pradžioje pastebėjimai apie socialinius-istorinius veiksnius šmėstelėdavo epizodiškai, vėliau tapo centrine tyrimų tema, vyraujančiu analizės rakursu, apskritai dominuojančia žiūra į literatūrą.

1 Sigitą Kondratienę, „Profesionalo išvalgos profanės žvilgsniu: (specialiai nepaisant ‚literatūrinio etiketo‘)“; *Klaipėda*, 2006 04 26; Elena Baliutytė, „Dantinga ir stilinga literatūros kritikos knyga“; *Literatūra ir menas*, 2006 07 14; Jūratė Sprindytė, „Nedreifuoti!“, *Nemunas*, 2006 10 5–11.

Teoriniais intarpais ar autoritetais Šidlauskas savo darbų perdėtai nedekoruoja, pasitelkia iš tiesų prirėkus ir naudoja funkcionaliai (bene labiausiai praktikoje pasiremta sociokritiku Maingueneau). Laiko juos pagalbiniais instrumentais, kartais – analizės orientyrais, tačiau nepasikliauja besąlygiškai (anot jo, būna, kai „teorizavimai nebepadeda. Maža to, jie ima terorizuoti, paversdami mus oriais manekenais, kuriems kuo daugiau globalinių problemų, tuo maloniau sureikšminti lokalinį save“, p. 97). Daugiausia svarstymų apie literatūros sociologijos teoriją ir istoriją Vakaruose bei Lietuvoje esama pirmajame, programiniame, knygos straipsnyje „Naujojo socialumo ilgesys“. Kūrybos socialioji plotmė Šidlauskui yra aksioma: „ar menas iš principo gali būti *nesocialus*? Nebent Marse“ (p. 11). Straipsnyje susumuojama užsienio kultūros sociologijos teorinė mintis, XX a. pradžioje apčiuopiama lietuvių literatūros sociologijos pradmenų, atsiribojama nuo sovietmečiu supaprastinto varianto, ieškoma meninės, kritinės socialumo refleksijos. Straipsnyje justis autoriaus polemika su nepripažįstančiais literatūros sociologijos, noras „apginti“, įteisinti tokį tyrimo kelią, parodyti ir įrodyti jo aktualumą bei efektyvumą. Srities plėtotei itin svarbu, kad Šidlauskas išvardija Lietuvos literatūros sociologijai reikalingas tyrimų kryptis:

Naujojo socialumo paieškos šiandieną turėtų ne tik kreipti į literatūros istorinius, politinius, sociokultūrinius kontekstus, bet ir pažinti tikrovės socialinio konstravimo mechanizmus, socialinės sąmonės bei sąšmonės vingius, remtis ne vien ideologine pozicijos – opozicijos perskyra, bet ir ieškoti jų sąveikos niuansų, smelktis ir į estetinio bei etinio receptyvumo, socialinės psichologijos ir antropologijos sritis. Šitokio žvilgsnio prašosi [...] nacionalinės poezijos ir dramaturgijos situacija, nereflektuojami vertimų srautai, literatūrinės savimonės slinkty s viešajame gyvenime ir daugelis kitų visuomeniškai reikšmingų literatūros apraiškų. (p. 11)

Šiuolaikiniai literatūros sociologai nemėgsta veidrodžių, t.y. jiems nepriimtina literatūros kaip sociumo *atspindžio* samprata. Šidlauskas neabejotinai tokiems priklauso, jam meno priedermė – ne atspindėti, o spinduliuoti. Jam rūpi istoriniai, ideologiniai, socialiniai, biografiniai, psichologiniai kontekstai. Kultūros raidoje ar pavieniam įvykyje Šidlauskas permato sociokultūrinių ryšių tinklus, cirkuliuojančias jėgas, geba įtikinamai išvelgti, perprasti ar bent spėti literatūros lauko dalyvių intencijas, elgsenos motyvus, sąmoningus ar nesąmoningus žaidimus. Kartais tarsi Vytauto Kubiliaus maniera netikėtai šokteli nuo

poezijos turinio prie socialinės tikrovės, pavyzdžiui: „bendriausią poezijos ir gyvenimo tendenciją apibendrina itin proziški faktai – per pastarąjį dešimtmetį poezijos knygų tiražai Lietuvoje smuktelėjo nuo 2000 iki 200, užtat narkomanų skaičius nepriklausomybės metais išaugo aštuonis kartus“ (p. 96). Kartais literatūros bendruomenei pasiūlo socialinę akciją („nepakenktų ir kietesnė šeimininkiška ranka“ rūpinantis vertimais į užsienio kalbas, poezijos knygų patekimu į bibliotekas ir kt.).

Išskirtinę vietą Šidlausko literatūros sociologijoje užima rašytojo socialumas, ypač autoriaus įvaizdis, asmens legenda, vardo mitas. Jis akyiai „deknebinėja“ (paties kritiko žodis) kultūros figūrų suvokimo stereotipus, įvaizdžių genezę ir funkcionavimą visuomenėje ir kultūroje, pėdsakus kūryboje. Pastanga atskleisti sudėtingą konkrečios asmenybės „kultūrinę bylą“ laikytina originaliu ir Lietuvos literatūros studijoms labai reikšmingu Šidlausko įnašu. Tyrėjo pamatinę prieigą liudija būdinga citata: „reikėtų leisti sau išvysti Kudirkos asmenį ir darbus ne tik kaip spindintį monolitinį granitą, bet ir kur kas spalvingesnėje prieštaringesnėje egzistencinių bei psichologinių įtampų erdvėje“ (p. 31). Tokių tyrimų kulminacija – straipsnis „Poetas ir jo aura. Kas gi sukūrė Radauską?“, analizės meistriškumu ir argumentų pagrįstumu galintis literatūros sociologijos nauda įtikinti ir didžiausius skeptikus. Šidlauskas išnagrinėja Radausko receptiją amžininkų ir vėlesnėje kultūrinėje bendruomenėje, jo asmens ir poezijos mitologizavimą, poeto atsiribojimą nuo sociumo aiškina jautrumu ir dirglumu pasauliui. Itin svarbu, kad problemišką socialumą susieja su eilėraščių ypatybėmis, išvelgia kompensacinius mechanizmus, kai poezijoje susikuriama tai, ko stinga socialinėje tikrovėje.

Į lietuvių literatūros sociologijos klasiką pretenduoja ir straipsnis „Skaitytis su skaitytoju“, kuriame sukonstruojami bendrieji rašytojų ir skaitytojų bendravimo modeliai (pasitikėti ir megzti ryšį ar nepasitikėti ir neigti) bei atskleidžiama tų santykių praktika XX a. antrosios pusės Lietuvoje. Kaip būdinga Šidlauskui, socialinius argumentus papildo psichologiniai (mokslininko manymu, viešai neigdami skaitytoją, rašytojai slepia publikos ilgesį ir populiarumo siekį).

Šidlauskas tiki socialumo buvimu ir svarba, bet jo nesuabsoliutina. Interpretuodamas kūrybą, neišsitenka vien socialume, visuomet kalba ir apie estetiką. Ilgametį literatūros sociologų teorinį ginčą dėl visuomeniškumo ir estetikos plotmių, ribų, traktuotės Šidlauskas išsprendžia jungtimi: literatūra yra socialinis ir estetinis reiškiny („socialumas autentiškiausias tuomet, kai [...] į estetinę

vaizduotę bei fiktyvumą žiūri ne kaip į priešininką, o kaip į būtinąją savo gyvybingumo sąlygą“; p. 9). Toks požiūris artimas nūdienos literatūros sociologijos teorijai, siekiančiai naujai aktualizuoti estetikos parametą, tačiau praktinis to įgyvendinimas Šidlausko darbuose turi savą specifiką. Nors tyrinėtojas teigia nematęs „galimybių patikimai šnekėti vien apie estetiškes prasmes, reikšmes, visiškai užmiršdamas, kaip jos egzistuoja, kaip randasi, kaip nyksta“², kai prieina prie konkretaus autoriaus ar knygos, be papildomos savistabos imasi vertinti jos estetinę kokybę, nekvestionuoja savo paties estetinio skonio ir kriterijų istoriškumo. Šidlauskas yra vertinantis sociologas, iš poezijos laukiantis egzistencinės ir ontologinės „žinios“, matuojantis pasaulėvaizdžio minorą ar mažorą, transcendencijos gylį, moralės aukštį, socialumo dermę. Perprasdamas galios srautus literatūros lauke, nevensgia pabandyti įvesti tvarką – moralinę, estetinę. Normatyvinių akademikų salonuose rizikinga atvirauti, jog „egzistencine prasme, kad ir kiek gudrautume, turime rinktis“ (p. 201), minėti neapibrėžtą „sveiką protą“, tačiau toks pasirinkimo savitumas neabejotinai žavi. Perfrazuojant patį mokslininką, jo literatūros sociologija „randa autentišką formą ir yra asmenybiškai priešrovinė, o ne madingai dreifuojanti“.

Sociologiškai interpretuodamas kultūrą, Šidlauskas taiko (tiksliau, pats kuria) bent dvimatę koordinačių sistemą su horizontaliąja ir vertikaliąja ašimi. Jis tiria visuomenės/kultūros struktūras, bet palieka erdvės individui (iš čia – ir meno psichologijos inkluzai), o literatūros socialumo sampratoje siekia išlaikyti, įtvirtinti ontologinę ir estetinę vertikalę, mąsto apie „idealųjį arba vertikalųjį socialumą, atsiremiantį į transcendentines egzistencialumo koordinatas“. Literatūros sociologo užmojis steigti estetiškes hierarchijas kviečia įdomioms teorinėms diskusijoms, o vertikalaus socialumo idėja itin intriguoja ir leidžia viltis naujų šio mokslininko darbų.

2 Rimantas Kmita, „(Ne)akademiniškas Marijaus Šidlausko irklavimas prieš srovę“, http://www.filosofija.ktu.lt/literatura/lt.php/urnalas_skaitymai/archyvas/urnalas_skaitymai/portretai/neakademiniškas_marijaus_idlausko_irklavimas_prie_srov/549